

УДК 347.93

Ігор Андронов,*канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри цивільного процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»*

СУТНІСТЬ РІШЕННЯ СУДУ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Стаття присвячена аналізу сутності рішення суду як підсумкового акта правосуддя в цивільному процесі, яким закінчується судовий розгляд та вирішується по суті цивільна справа. На основі аналізу наявних наукових концепцій визначено сутнісні характеристики рішення суду. Запропоновано комплексний підхід до визначення сутності рішення суду, тобто через взаємодію його матеріально-правового та процесуального складників.

Ключові слова: правосуддя, судочинство, цивільний процес, акт правосуддя, рішення суду.

Постановка проблеми. Питання про сутність рішення суду як підсумкового акта правосуддя, яким завершується судовий розгляд та вирішується по суті цивільна справа, є одним із найбільш досліджених у процесуальній науці. Це є виправданим з огляду на важливість рішення суду як основного акта правосуддя в цивільному процесі. Однак така активність науковців призвела не лише до всебічної та детальної розробки різних аспектів цієї правової категорії, але й до виникнення такого широкого спектру точок зору, підходів та напрямів дослідження даної проблематики, що серед них неможливо побачити суті питання, визначити, що є основним та другорядним у характеристиці сутності основного процесуального акта в цивільному судочинстві – рішення суду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із даної теми. Проблеми встановлення сутності рішення суду в цивільному процесі присвятили свої дослідження такі вчені, як: С. Н. Абрамов, М. Г. Авдюков, С. К. Загайнова, М. Б. Зейдер, А. Х. Гольмстен, В. М. Гордон, М. А. Гурвич, А. Ф. Клейнман, В. В. Комаров, Д. Д. Луспенник, Н. О. Чечина, Г. В. Фазикош, М. Й. Штефан та ін.

Втім єдиного підходу до визначення сутності цього важливого акту правосуддя так і не вироблено.

Метою даної наукової статті є визначення на основі аналізу наявних наукових концепцій сутності рішення суду як акта правосуддя в цивільному процесі.

Виклад основного матеріалу. Дослідження рішення суду в науці цивільного процесуального права відбувалося за кількома напрямками.

1. Рішення суду як відповідь на позовну вимогу – підтвердження правовідносин (усунення їх спірності) – наказ суду.

На початку ХХ сторіччя в процесуальній літературі панівною була точка зору, відповідно до якої рішення суду – це акт правосуддя, який містить у собі відповідь суду на вимогу позивача, якою він підтверджує наявність або відсутність спірних матеріальних правовідносин між сторонами.

Так А. Х. Гольмстен визначав рішення суду як відповідь суду на вимогу позивача до даного відповідача, в якій (відповіді) суд висловлює свій, заснований на констатованих ним фактах та на відповідних юридичних нормах, висновок про існування або не існування цивільного права [1, с. 263]. Суд, – писав А. Х. Гольмстен, – визнає або не визнає вимоги позивача. Якщо вимоги ці визнаються, ми говоримо про присудження позову; якщо вони не визнаються, говоримо про відмову в позові (*absolution ab actione*). І в тому і в другому випадку рішення є, таким чином, відповіддю суду на позовну вимогу, в першому – позитивною, у другому – негативною [1, с. 263]. Такий підхід відповідав тогочасним поглядам на категорію «право на позов» як на право позивача вимагати від держави судового рішення [2, с. 127].

Як відповідь суду на позовну вимогу судове рішення розглядав і К. І. Малишев. Учений відзначав, що акт суду, який визначає матеріальні цивільні відносини сторін по суті пред'явлених основних вимог, називається рішенням [3, с. 406-407]. Подібне визначення надав і Є. О. Нефедьєв [4, с. 302-303].

Теоретичним підґрунтям вказаного підходу була наукова теорія, відповідно до якої завданням суду в цивільному процесі є визначення законності інтересу позивача у його притязанні до відповідача та здійснення захисту даного інтересу, якщо він відповідає нормам об'єктивного права, встановленим законодавцем. Імперативний складник (наказ) за цією концепцією міститься не в судовому рішенні, а в нормі об'єктивного права, застосованої судом до спірних правовідносин.

Дана концепція була підтримана й низкою радянських процесуалістів. Так, А. Ф. Клейнман розглядав рішення суду як акт підтвердження судом як органом правосуддя наявності або відсутності між сторонами процесу відомого правовідношення та, відповідно, наявності або відсутності у відповідних випадках порушеного або оспорюваного права позивача [5, с. 243]. Схожої точки зору дотримувався й М. А. Гурвич, характеризуючи рішення суду як заключний акт правосуддя у цивільній справі, в якому суд надає відповідь на позовну вимогу

[6, с. 287]. Хоча М. А. Гурвич водночас зауважував, що рішення суду, підтверджуючи спірне правовідношення, є актом державної влади і, відповідно, містить у собі обов'язковий припис (наказ).

«Теорія наказу» як прояву сутності рішення суду поступово набрала популярності серед радянських процесуалістів, хоча виникла значно раніше. Так, В. Л. Ісаченко вказував, що судові резолюції має бути прямою відповіддю на всі позовні вимоги і водночас мати характер імперативний, характер наказу, який може бути звернений до виконання способами, вказаними в законі [7, с. 110]. Водночас наголошувалося на тому, що наказ властивий лише рішенням за позовами про присудження.

Прибічником даної теорії був С. Н. Абрамов, який розглядав рішення як наказ суду, звернений до сторін, інших осіб та державних органів [8, с. 263].

Роблячи наголос на примусовому характері правової норми та суб'єктивного права, що виникає на її основі, М. Б. Зейдер зазначав, що примусове здійснення права не може бути наслідком лише підтвердження, визнання судом наявності цього права. Акт правосуддя – судові рішення – для здійснення справжнього, дійсного захисту права повинен містити в собі веління, наказ органу державної влади здійснювати відомі дії, без чого порушене право не можна вважати захищеним [9, с. 19-20]. Водночас науковець визнавав, що обов'язковою передумовою наказу є підтвердження судом наявності або відсутності спірних правовідносин між сторонами, наявності або відсутності спірного права позивача або факту, що має юридичне значення [9, с. 20].

Таким чином, науковці поступово дійшли єдності у визнанні одночасної наявності імперативного та декларативного складників рішення суду, хоча про це ще наприкінці XIX початку XX сторіччя писали німецькі процесуалісти J. Unger [10, с. 640-641] та P. Laband [11, с. 348]. Сучасні дослідники також згадують вказані риси, характеризуючи сутність рішення суду, хоча й не обмежуються ними [12, с. 220-221; 13, с. 327].

2. Рішення суду як силіогізм – правозастосовний акт – елемент механізму правового регулювання.

Передумовою визначення рішення як правозастосовного акта була висловлена в юридичній літературі пропозиція розглядати процес ухвалення рішення суду як побудову звичайного силіогізму.

Як вказував А. Х. Гольмстен, для того щоб вирішити правовий спір, суд із заяв сторін повинен сприйняти наведені ними факти, потім він повинен констатувати факти, що лежать у підставі позову, та застосувати юридичну норму; отримавши два члени силіогізму – велику й малу посилки, він робить висновок, яким і є судове рішення [1, с. 263-264]. Так само й К. І. Малишев, порівнюючи повний текст рішення з його короткою резолюцією, вказував, що повне рішення за своїм логічним змістом є силіогізмом, в якому правила закону або систе-

ми права взагалі займають місце великої посилки, обставини справи – місце меншої посилки і, нарешті, слідує висновок, резолюція [3, с. 415].

На цьому підґрунті відбувся розвиток учення про рішення суду як правозастосовний акт, який є наслідком застосування судом норми об'єктивного права до встановлених судом обставин справи.

У даному контексті М. А. Гурвич відзначав, що хоча висновки суду, що становлять головний зміст рішення, й будуються за схемою силіогізму, його посилки визначаються під більшим чи меншим впливом суддівських оцінок, що призводить до спеціального поняття «суддівського силіогізму», відмінного від загальноприйнятої в логіці суворої схеми, побудованої на посилках вільних від будь-якого суб'єктивізму.

Юридична кваліфікація спірних фактів та правовідносин тісно пов'язана зі з'ясуванням сенсу застосованої норми, тобто з її тлумаченням. З'ясовуючи сенс норми та застосовуючи її в даному випадку, ми пізнаємо й прояв її в даному правовідношенні, як вона об'єктивно існує в конкретизованому вигляді [14, с. 95-96]. Суд своїм рішенням, застосовуючи норму до конкретного випадку, встановлює її єдино можливий зміст [9, с. 46].

Найбільш повно рішення суду як правозастосовний акт було досліджено Н. О. Чечиною, яка відзначила, що у завершенні застосування судом права відбувається приведення закону в дію, тобто визначення строку, порядку та форми здійснення правомочностей і виконання обов'язків суб'єктами встановлених судом відносин [15, с. 50].

Таким чином, у свідомості науковців відбувся перехід від спрощеного уявлення про ухвалення рішення як побудову простого силіогізму до усвідомлення доволі складної моделі правозастосовної діяльності суду, що включає тлумачення судом змісту правової норми.

Наприклад, як вказував М. Г. Авдюков, ухвалення судового рішення є застосуванням закону до окремого, конкретного випадку. Встановивши обставини справи, суд оцінює їх з точки зору чинного законодавства і визначає юридичні наслідки у справі. Проте помилково було б думати, – писав М. Г. Авдюков, – що судове рішення є механічним, формально-логічним поєднанням права і факту. Будучи складним поєднанням права і факту, судове рішення, тим не менш, не містить у собі ні нормативного характеру права, ні перетворювального характеру юридичних фактів [16, с. 534].

Сучасні дослідники також дуже часто вказують на особливість судового правозастосування та його відмінність від звичайного, так званого «механічного», правозастосування.

На думку Є. Г. Бобрешова, судове правозастосування – це особливий різновид правозастосування, що полягає у відправленні правосуддя, яке здійснюється національною системою судів з метою розгляду, вирішення та врегулювання будь-яких суспільних конфліктів, що належать до їхньої компетенції, у встановлених законом процедурно-процесуальному порядку та формі [17, с. 5].

3. Рішення суду як юридичний факт матеріального права.

Один із найбільш дискусійних напрямів дослідження сутності рішення як акта правосуддя стосувався визначення характеру впливу рішення суду на матеріальні правовідносини сторін.

Дискусія призвела до виникнення двох крайніх позицій: від повного заперечення можливості рішення суду впливати на матеріальні правовідносини та його дії як юридичного факту матеріального права [16, с. 534; 18, с. 45] до визнання значення юридичного факту матеріального права за кожним судовим рішенням [19, с. 122].

Звичайно, обидва вищевказаних крайніх підходи викликають заперечення. Найбільш прийнятним слід вважати більш поміркований підхід, так звану «золоту середину», відповідно до якого значення юридичного факту матеріального права мають лише деякі, так звані конститутивні, рішення, тобто рішення за перетворювальними позовами.

Так, не впливають на виникнення, зміну або припинення матеріальних правовідносин сторін рішення судів за позовами про визнання та присудження. Завданням суду у розгляді таких позовів є підтвердження прав та обов'язків сторін у правовідносинах, які вже виникли, усунути їх спірність (рішення про визнання) та забезпечити можливість примусової реалізації (рішення про присудження). Водночас, як справедливо стверджує Г. Л. Осокіна, перетворювальні позови та перетворювальні рішення – це об'єктивна правова реальність, зумовлена наявністю в позивача права вимагати в односторонньому порядку зміни або припинення існуючого правовідношення, яке може бути реалізоване лише у формі судового рішення [20, с. 80].

4. Рішення як акт захисту права – акт правосуддя (акт реалізації судової влади).

Продовженням концепції рішення суду як акта підтвердження наявності або відсутності матеріальних правовідносин сторін (їхніх прав та обов'язків) стала концепція рішення суду як акта захисту права. Так, А. Ф. Клейнман відзначав, що сутність судового рішення не вичерпується голим підтвердженням існування або не існування правовідносин між сторонами. Як сутнісну характеристику рішення суду А. Ф. Клейнман пропонував розглядати те, що рішення суду є актом захисту права [21, с. 83]. Будучи актом правосуддя, судове рішення, на думку вченого, надає судовий захист порушеному або оспорюваному праву, охороняючи правопорядок в державі [21, с. 83]. Тобто суд у своєму рішенні не просто встановлює, підтверджує наявність права позивача, а й надає захист цьому праву з боку держави.

Подібну точку зору висловлював і Л. І. Газіянц, який відзначав, що, підтверджуючи наявність або відсутність спірного правовідношення, суд як орган державної влади своїм рішенням визначає сторонам певну поведінку. Тим самим рішення суду здійснює захист прав та охоронюваних законом інтересів осіб, спір між якими був предметом розгляду суду [22, с. 124-125].

«Теорія наказу» поступово трансформувалася у визначення рішення суду як акта правосуддя, у якому реалізується судова влада держави. Концепція визначення сутності рішення як акта реалізації судової влади є доволі популярною серед сучасних процесуалістів. Так, В. В. Комаров та П. І. Радченко наполягають на тому, що особлива юридична та соціальна природа судового рішення дає підстави вважати його насамперед актом реалізації легітимної судової влади, здатним привести в дію універсальний механізм захисту права. Тому природа судової влади та ті риси, які характеризують правосуддя як форму її реалізації, мають стати тими вихідними положеннями, що визначають сутність судового рішення [23, с. 501]. Схожої точки зору дотримуються й деякі інші сучасні процесуалісти [12, с. 221].

5. Рішення суду як процесуальний акт (документ).

Окремо варто виділити напрям дослідження сутності рішення суду як процесуального документа. Даний напрям є доволі популярним серед юристів-практиків, оскільки має тісний зв'язок із роботою суддів. Грунтуючись на підході до визначення сутності рішення суду як процесуального документа науковці досліджували вимоги до форми та змісту рішення суду як процесуального документа, його складові частини, якість складання тексту рішення тощо [24, с. 93-98].

Однією з найбільш складних проблем, на яку практично не звертають уваги в юридичній літературі, є проблема відмежування сутнісних ознак рішення суду від тих ознак, які характеризують різні вимоги до рішення суду як акту правосуддя.

Так, не відображає сутності рішення суду його характеристика як відповіді на позовну вимогу, оскільки такий підхід не пояснює, чим відповідь суду на позовні вимоги відрізняється від відповіді якого-небудь консультанта чи довідкового бюро. Судове рішення – це не звичайне роз'яснення сторонам змісту правовідносин, їхніх прав та обов'язків. Таке його розуміння суперечить правовій природі правосуддя.

«Теорія наказу» піддавалася справедливій критиці ще в радянській процесуальній науці. Як правильно зауважував А. Ф. Клейнман, наказ суду не є істотною ознакою судового рішення, оскільки елемент наказу характерний і для актів адміністративних органів, виконавчого напису нотаріуса [21, с. 83].

У зв'язку з тим, що лише деякі рішення мають властивість змінювати матеріальні правовідносини, ця характеристика не може відображати сутність цього акта в цілому.

Визначення рішення суду як акту правосуддя, акту реалізації судової влади зумовлює сутність даного акту, однак не розкриває її.

Не може відображати сутність рішення суду і його характеристика як процесуального документа, оскільки процесуальна форма вираження акту правосуддя не може повною мірою характеризувати його зміст.

Рішення суду дійсно є правозастосовним актом, однак така його характеристика не пояс-

нює тієї істотної особливості, яку має судове правозастосування порівняно з діяльністю інших правозастосовних органів.

Як вказують Є. О. Харитонов та О. І. Харитонова, у разі, коли в позитивному регулюванні відбувається «збій», результатом такої аномалії стає трансформація регулятивних правовідносин у їхнє продовження (різновид) – цивільні охоронні правовідносини [25, с. 367]. Таке перетворення свідчить про недостатнє регулювання відповідних правовідносин нормами об'єктивного права, що спричиняє невизначеність їх змісту, спір, який призводить до порушення, невизнання або оспорювання суб'єктивних прав одного з учасників таких цивільних регулятивних правовідносин, породжуючи цивільні охоронні правовідносини. Саме для врегулювання таких охоронних правовідносин, усунення «аномалії» та повернення до стану регулятивних і призначене рішення суду.

Не зовсім правильною є позиція деяких авторів, які вказують, що рішення суду не привносить нічого нового у матеріальні правовідносини сторін. Так, рішення суду (крім конститутивних рішень) не змінюють змісту спірних матеріальних правовідносин сторін, однак все ж привносять до них дещо нове – це порядок та визначеність. Своєю владою суд остаточно врегулює відносини сторін, надаючи правовому регулюванню таких відносин закінченості. Він, як досвідчений художник, домальовує картину правовідносин, яка була лише схематично нанесена законодавцем. Тобто рішення суду є актом індивідуального правового регулювання матеріальних правовідносин сторін.

Результатом такого індивідуально-правового регулювання стає захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтересів.

Висновки

Таким чином, сутність рішення суду може бути розкрита лише комплексно, тобто через взаємодію його матеріально-правового та процесуального складників.

З точки зору процесуального права рішення суду в цивільному процесі – це ухвалений у визначеному процесуальним законом порядку судовий акт, яким закінчується судовий розгляд та вирішується по суті цивільна справа.

З точки зору матеріального права рішення суду в цивільному процесі – це акт захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтересів особи, здійснений внаслідок індивідуального правового регулювання судом матеріальних правовідносин сторін спору, конкретизації їхніх суб'єктивних прав та обов'язків у цих правовідносинах та забезпечення можливості їх примусової реалізації.

Список використаних джерел:

1. Гольмстен А. Х. Учебник русского гражданского судопроизводства / А. Х. Гольмстен. – Санкт-Петербург: Типография М. Меркушева, 1913. – 411 с.

2. Гордон В. М. Иски о признании / В. М. Гордон. – Ярославль: Типография Губернского Правления, 1906. – 372 с.

3. Мальшев К. И. Курсъ гражданского судопроизводства / К. И. Мальшев. – С.-Петербург: Типография М. М. Стасюлевича, 1876. – Том 1. – 444 с.

4. Нефедьев Е. А. Гражданский процесс. Лекции, читанные в Московском Университете / Е. А. Нефедьев. – М.: Типо-литография В. Рихтеръ, 1900 – 463 с.

5. Клейнман А. Ф. Советский гражданский процесс / А. Ф. Клейнман. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1954. – 407 с.

6. Советское гражданское процессуальное право / отв. ред. М. А. Гурвич. – М.: Высшая школа, 1964. – 530 с.

7. Исаченко В. Л. Русское гражданское судопроизводство, практическое руководство для студентов и начинающих юристов. Томъ первый. Судопроизводство исковое / В. Л. Исаченко. – Минск: Паровая типо-литография В. И. Соломонова, 1901. – 314 с.

8. Абрамов С. Н. Советский гражданский процесс : учебник / С. Н. Абрамов. – М.: Госюриздат, 1952. – 420 с.

9. Зейдер Н. Б. Судебное решение по гражданскому делу / Н. Б. Зейдер. – М.: Изд-во «Юридическая литература», 1966. – 190 с.

10. Unger J. Dr. System des osterreichischen allgemeinen Privatrechts. Zweiter Band / J. Unger. – 5-te unverand. Aufl. – Leipzig : Druck und Verlag von Breitkopf und Hartel, 1892. – 726 S.

11. Laband P. Dr., Prof. Des deutschen Rechts Das Staatsrecht des Deutschen Reiches. Vierter Band / P. Laband. – 4. neubearb. Aufl. in vier Banden. – Tubingen; Leipzig : Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1901. – 608 s.

12. Фазикш Г. В. Становлення та розвиток доктрини судового рішення в цивільному процесуальному праві / Г. В. Фазикш // Науковий вісник Ужгородського університету. – 2008. – Вип. 9. – С. 219–223. – (Серія: Право).

13. Цивільний процес України : підручник / за ред. Є. О. Харитонова, О. І. Харитонової, Н. Ю. Голубевої. – К.: Істина, 2011. – 536 с.

14. Гурвич М. А. Судебное решение. Теоретические проблемы / М. А. Гурвич. – М.: Юридическая литература, 1976. – 174 с.

15. Чечина Н. А. Норма права и судебное решение / Н. А. Чечина. – Ленинград: Изд-во Ленинград. ун-та, 1961. – 78 с.

16. Авдюков М. Г. Судебное решение // Гражданский процесс. Хрестоматия : учебное пособие / под ред. проф. М. К. Треушников. – М.: ОАО «Издательский дом «Городец», 2005. – 896 с.

17. Бобрешов Е. Г. Судове правозастосування в Україні: проблеми теорії та практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Е. Г. Бобрешов. – К., 2011. – 18 с.

18. Хорунжий С. Н. Решение суда в теории юридических фактов как основание возникновения, изменения и прекращения гражданских прав и обязанностей / С. Н. Хорунжий // Государство и право. – 2008. – № 7. – С. 39-47.

19. Загайнова С. К. Современные проблемы определения правовой природы судебных актов в гражданском и арбитражном процессах / С. К. Загай-

нова // Університетські наукові записки. – 2007. – № 4(24). – С. 115-124.

20. Осокина Г. Л. Иск (теория и практика) / Г. Л. Осокина. – М.: Городец, 2000. – 192 с.

21. Клейнман А. Ф. Новейшие течения в советской науке гражданского процессуального права (очерки по истории) / А. Ф. Клейнман. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1967. – 119 с.

22. Газиянц Л. И. Процессуальные документы по гражданским делам: учеб. пособие / Л. И. Газиянц. – М.: [б. и.], 1961. – 157 с.

23. Позовне провадження : монографія / [В. В. Комаров, Д. Д. Луспенник, П. І. Радченко та ін.] ; за ред. В.В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – 552 с.

24. Шамрай О. Організаційно-правові основи написання судових рішень / О. Шамрай // Слово Національної школи суддів України. – 2013. – № 3(4). – С. 93–98.

25. Харитонов Є. О. Цивільні правовідносини : монографія / Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова. – Одеса: Фенікс, 2011. – 456 с.

Статья посвящена анализу сущности решения суда как итогового акта правосудия в гражданском процессе, которым заканчивается судебное разбирательство и решается по существу гражданское дело. На основе анализа существующих научных концепций определены сущностные характеристики решения суда. Предложен комплексный подход к определению сущности решения суда, то есть через взаимодействие его материально-правовой и процессуальной составляющих.

Ключевые слова: правосудие, судопроизводство, гражданский процесс, акт правосудия, решение суда.

In the article are considered the analysis of essence of court decision as a final act of justice in civil procedure, that a judicial trial ends with and a civil case decides essentially. On the basis of analysis of existent scientific conceptions essence descriptions of court decision are certain. The complex going is offered near determination of essence of court decision, id est through co-operation of him materially-legal and judicial constituents.

Key words: justice, rule-making, civil procedure, act of justice, court decision.

